

Schaduwplaatsen

Patronen van ruimtelijke concentratie en incorporatie van illegalen in Nederland

Arjen Leerkes, Godfried Engbersen en Marion van San¹

Summary

Shadow places. Patterns of spatial concentration and incorporation of illegal immigrants in the Netherlands

In western countries illegal immigrants constitute a significant segment of the population. By combining quantitative and qualitative research methods this article describes, and explains, illegal immigrants' patterns of spatial concentration and incorporation in the Netherlands. So far these spatial patterns have not been described and explained systematically, neither in the Netherlands nor elsewhere. The article shows that illegal residence is selectively embedded in the social structure. Urban and rural concentration areas are often characterized by the (simultaneous) presence of legal family members and countrymen, openings in the labour market, cheap accommodation opportunities, and potential life partners. The authors argue that illegal immigrants are likely to be spatially concentrated and incorporated in other western countries in similar ways; now and in the foreseeable future.

1. Inleiding

Illegale vreemdelingen zijn een vanzelfsprekend onderdeel geworden van de West-Europese bevolking. Dat geldt niet alleen voor de mediterrane landen, maar ook voor landen als Duitsland, Engeland en Frankrijk (Sciortino, 2004; Cornelius, Tsuda, Marten & Hollifield, 2004; OECD, 2005). Ondanks het steeds restrictievere immigratiebeleid in de meeste van deze landen, lijkt er geen sprake te zijn van een afname van het aantal illegale vreemdelingen in West-Europa (waaronder ook Nederland; Engbersen, Staring, van der Leun, de Boom, Van der Heijden & Cruijff, 2002; Leerkes, Van San, Engbersen, Cruijff & Van der Heijden, 2004). Eenzelfde waarneming geldt voor de Verenigde Staten (Cornelius, 2005). Er zijn zelfs indicaties dat een restrictief immigratiebeleid contraproductief is, omdat irreguliere migranten moeilijker kunnen terugkeren naar het land van herkomst.

In Nederland worden jaarlijks tien- tot vijftienduizend illegalen staande gehouden (Engbersen, e.a., 2002). Het totaal aantal illegale vreemdelingen ligt naar schatting tussen de

125.000 en 230.000 op jaarbasis (Cruyff & Van der Heijden, 2004). In dit artikel gaan wij ervan uit dat het aantal irreguliere migranten in Nederland ruim 150.000 personen bedraagt. Dit komt ongeveer overeen met 1 procent van de reguliere Nederlandse bevolking en tien procent van de bevolking van buitenlandse geboorte (vergelijk Snel, De Boom & Engbersen, 2004). De irreguliere migranten zijn afkomstig uit ruim tweehonderd landen. De grootste groepen zijn Turken, Marokkanen, Algerijnen en Surinamers. Daarnaast is een stijgend percentage afkomstig uit Oost- en Midden-Europa. Het merendeel van de irreguliere migranten is Nederland binnengekomen door een illegale grensoversteek of met een toeristenvisum. De laatste tijd stijgt het aantal vreemdelingen dat in de illegaliteit terechtkomt na te zijn afgewezen als asielzoeker.

Illegaal verblijf is ongelijkmatig over Nederland gespreid. Een verkennende studie heeft aangetoond dat het fenomeen vooral voorkomt in de vier grote steden, en in een aantal grens- en rurale gebieden (Engbersen e.a., 2002). Op sommige plaatsen hebben illegale immigranten derhalve een aanzienlijk groter aandeel in de bevolking dan het landelijke gemiddelde van 1 procent – lokaal waarschijnlijk oplopend tot circa zes tot acht procent (Leerkes e.a., 2004). Ook buitenlandse studies indiceren dat illegale migranten in specifieke stedelijke en rurale omgevingen zijn geconcentreerd (Chavez, 1992; Miller, 1995; Bade, 2003; Cornelius, 2005).

Tot dusver bestaat er over de ruimtelijke spreiding van illegale vreemdelingen en de achtergronden daarvan echter geen systematische empirische informatie. Dat geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere westerse landen. De vraagstelling van dit artikel luidt dan ook: *In welke mate en op welke wijze is illegaal verblijf in Nederland ruimtelijk geconcentreerd en hoe kunnen patronen van ruimtelijke concentratie en incorporatie worden verklaard?* In tegenstelling tot eerdere studies wordt de ruimtelijke spreiding van de illegale bevolking in kwantitatieve termen beschreven. Ook de centrale determinanten van het vestigingspatroon van illegalen (zie hierna) worden voor het eerst kwantitatief geoperationaliseerd en, in onderlinge combinatie, getoetst. De cijfermatige bevindingen worden geduid en geïllustreerd met bevindingen uit twee etnografische buurtstudies. Een dergelijke vorm van triangulatie heeft evenmin eerder plaatsgevonden.

In dit artikel ligt de nadruk op stedelijke gebieden. Verreweg de meeste illegalen wonen namelijk in de (grote) steden. Bovendien heeft het veldwerk (mede om die reden) plaatsgevonden in Rotterdam en Den Haag.

In wat volgt, gaan we eerst kort in op enkele centrale theoretische noties die het vertrekpunt waren voor deze studie. Bij de rapportage van de bevindingen wordt soms dieper op de theorie ingegaan. Vervolgens worden de onderzoeksbronnen en -methoden toegelicht. Dan volgt een globale beschrijving van de ruimtelijke spreiding van de illegale bevolking over Nederlandse gemeenten en provincies. Aansluitend ligt de nadruk op de ruimtelijke patronen, en hun determinanten, van illegaal verblijf in stadswijken. Aan het slot van dit artikel analyseren we de implicaties van onze resultaten voor andere westerse landen en de nabije toekomst.

2. Ruimtelijke kansenstructuur

Er bestaat een rijke internationale literatuur over de ruimtelijke spreiding en concentratie van reguliere migrantengroepen. Dit geldt in het bijzonder voor de Verenigde Staten, waar onderzoekers van de Chicago School uitvoerig schreven over processen van ruimtelijke spreiding en concentratie van migrantengroepen (zie onder andere Park, Burgess & McKenzie, 1925; Massey & Denton, 1993; Jargowsky, 1997). Voor West-Europa is een vergelijkbare literatuur aan het ontstaan. Ook in ons continent tekenen zich immers vergelijkbare processen af van ruimtelijke en economische segregatie, van ruimtelijke mobiliteit en het ontstaan van 'residentiele enclaves' (Van der Wouden, De Bruijne & Wittebrood, 2001; Musterd & Deurlo, 2002; Kempen & Idamir, 2003; Musterd, 2004).

Uit eerdere onderzoeken zijn aanwijzingen naar voren gekomen over de achtergronden van het ruimtelijke vestigingspatroon van irreguliere migranten. De eerste cruciale factor is de inbedding in (transnationale) sociale netwerken. Hiervoor wordt het begrip sociaal kapitaal gebruikt (Bourdieu, 1983; Portes, 1998). Sociaal kapitaal heeft betrekking op het vermogen van irreguliere migranten om hulpbronnen (geld, werk, huisvesting, informatie, documenten en ook mogelijke huwelijkspartners) te mobiliseren uit hun etnische en familiale netwerken. Dit sociaal kapitaal bepaalt voor een belangrijk deel de verblijfsmogelijkheden van illegale vreemdelingen (Mahler, 1995; Engbersen, 2001; Grzymala-Kazłowska, 2005). Het sociale kapitaal dat illegale migranten kunnen mobiliseren, varieert zowel tussen als binnen herkomstgroepen. Niet elke immigrant heeft toegang tot een migrantennetwerk. Nederlands onderzoek laat zien dat vooral bepaalde Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en (deels) Afrikaanse groepen kunnen terugvallen op gevestigde migrantengemeenschappen (Engbersen, Staring, Van der Leun & Khela, 1999, Burgers & Engbersen, 1999). Een gebrek aan sociaal kapitaal speelt met name bij uitgeprocedeerde asielzoekers uit nieuwe immigratielanden. Maar ook in andere migrantengroepen kunnen sterk gemarginaliseerde illegalen worden aangetroffen die niet (meer) opgevangen worden binnen gevestigde migrantengemeenschappen. Indien zij geen werk vinden, zijn zij vooral op zichzelf aangewezen.

Arbeidsmogelijkheden vormen de tweede verblijfsfactor. Diverse auteurs veronderstellen dat aan de onderkant van de arbeidsmarkt in grote steden in toenemende mate behoefte ontstaat aan (informeel) arbeidsintensief werk (Sassen, 1991; Miller, 1995; Bonacich & Appelbaum, 2000). In dit deel van de economie komen restanten van industriële activiteiten voor (bijvoorbeeld de textielindustrie met zijn naaiateliers), en zijn daarnaast allerlei vormen van betaalde zakelijke en persoonlijke dienstverlening in opgang, die mede perspectief bieden aan irreguliere nieuwkomers (schoonmaakwerk, bewaking, catering, zorg voor kinderen en ouderen, verbouwingen aan het huis). Ook is in veel grote steden een omvangrijke etnische economie ontstaan waarin informele arbeid door illegale landgenoten een vrij gangbaar fenomeen is. Door de arbeidskosten laag te houden, wordt geprobeerd economisch succesvol te opereren. En ten slotte is er een grote vraag naar irreguliere arbeidskrachten in de land- en tuinbouw. In 2003 bestond het totale Amerikaanse arbeidsleger in de landbouw voor meer dan zestig procent uit irreguliere migranten (Cornelius, 2005). Ook in West-Europa zijn irreguliere migranten van groot belang voor deze sector (zie daarover Cornelius e.a., 2004).

Een derde factor is de aanwezigheid van goedkope en toegankelijke huisvesting. In sommige wijken is lokaal sprake van een gunstige woningmarktstructuur voor illegale vreemdelingen, doordat er veel particuliere woningverhuurders zijn die aan illegalen etages, appartementen, kamers of bedden willen verhuren. Burgers (1998, 1999) heeft, gebruikmakend van de inzichten van Mahler (1995), gewezen op het bestaan van ‘parallele huisvestingsmarkten’ in Nederlandse wijken, dat wil zeggen informele markten, die een grote mate van overeenkomst vertonen met de formele woningmarkt. Hij wijst op twee vormen van parallelie. Enerzijds maakt de sociale huisvesting in Nederland (met zijn huurplafonds) het mogelijk dat illegale vreemdelingen gratis of tegen bescheiden huren kunnen inwonen bij landgenoten, anderzijds is er een duurder commerciële particuliere woningmarkt, waar ook illegalen hogere huurprijzen moeten betalen. Overigens ontstaan nu ook mengvormen, waarbij reguliere migranten hun sociale woning geheel of kamergewijs onderverhuren of doorverhuren aan irreguliere migranten (Leerkes e.a., 2004). Het aanbieden van huisvesting aan irreguliere migranten is een welkome bron van inkomsten voor gevestigde migranten (waaronder gevestigde illegalen). Zij die al langer in Nederland verblijven, kunnen zodoende een carrière ontwikkelen als huisbaas. Deze huisbazen vervullen op die wijze een scharnierfunctie tussen de formele en informele woningmarkt. Een belangrijk punt met betrekking tot de huisvestingsmarkt in Nederland is dat door de huurprijsregulering in zowel de sociale als de particuliere sector de huren onder de marktprijs liggen. Dat maakt het lucratief om illegaal onder of door te verhuren.

Deze drie dimensies van de kansenstructuur van illegaal verblijf – sociaal kapitaal, werk en huisvesting – zijn vaak met elkaar verbonden. Diegenen die veel sociaal kapitaal bezitten, krijgen makkelijker toegang tot banen en huisvesting (Engbersen, 2001). Zij die daarover niet beschikken, zijn meer afhankelijk van commerciële intermediairs (irreguliere uitzendbureaus en huisjesmelkers) voor het verwerven van werk en huisvesting. Uit diverse etnografische studies in Nederlandse steden, zoals Amsterdam en Rotterdam en in buitenlandse steden, zoals New York, Athene, Londen, Berlijn, Brussel komt bovendien naar voren dat de genoemde dimensies een *ruimtelijke component* hebben (Mahler, 1995; Romaniszyn, 1996; Engbersen e.a., 1999; Alt, 2003; Grzymala-Kazłowska, 2005). Slechts in een beperkt aantal woonomgevingen zijn er mogelijkheden voor illegaal verblijf. Het zijn vaak gebieden waar de drie dimensies in combinatie voorkomen. De ruimtelijke nabijheid van werk, sociaal kapitaal en toegankelijke huisvesting zou mede verklaren waarom illegale vreemdelingen juist in bepaalde stadsgebieden zijn geconcentreerd.

In het voorgaande zijn de drie verblijfsfactoren beschreven die in de literatuur worden genoemd. Onze studie heeft daarnaast – zoals nog zal blijken – als nieuw inzicht opgeleverd dat de aanwezigheid van (arme) alleenstaanden eveneens bijdraagt aan de kansenstructuur van illegale migranten. Alleenstaanden vormen daarmee een zelfstandige vierde dimensie van de kansenstructuur van illegaal verblijf. Ook deze dimensie heeft een duidelijke ruimtelijke component.

3. Methoden van onderzoek

Deze studie is gebaseerd op de geregistreerde woonadressen van alle illegalen die in Nederland tussen 1 januari 1997 en 1 oktober 2003 zijn staande gehouden. De gegevens zijn beschikbaar gesteld door de 25 Nederlandse politiekorpsen, en afkomstig uit het Vreemdelingen Administratie Systeem (VAS). Per gemeente en buurt (postcodegebied) telden we het aantal adressen waar volgens de registraties illegalen hebben gewoond (hierna aangeduid met het begrip ‘absolute concentratie’). Deze maat, die een indicatie geeft van de plaatselijke bevolkingsdichtheid van de illegale bevolking, werd gekoppeld aan een bestand dat informatie bevat over diverse demografische en sociaal-economische buurtkenmerken en het aandeel particulier woningbezit in de buurten. Het betreft het bestand *Kerncijfers Wijken en Buurten 1999* van het CBS. De indicatieve gegevens over particuliere verhuur zijn door het ministerie van VROM beschikbaar gesteld en afkomstig uit het onderzoek *Geomarktoprofiel 1998*. Als maat voor het relatieve aantal illegalen (hierna aangeduid met de term ‘relatieve concentratie’) deelden we de absolute concentratie illegalen door het aantal legale buurtbewoners. Vervolgens werd nagegaan wat de sociaal-economische kenmerken zijn van buurten waar illegaal verblijf veel voorkomt. Met multipale regressie werd de relatieve concentratie van illegalen voorspeld op basis van genoemde buurtkenmerken.

Het veldwerk heeft in 2003 plaatsgevonden in Bospolder-Tussendijken in Rotterdam en de Schilderswijk in Den Haag. Deze wijken zijn gekozen omdat de politiegegevens indiceerden dat illegaal verblijf hier geregeld voorkomt. Beide buurten liggen in multi-etnische wijken waar veel niet-westerse immigranten wonen. De eerstgenoemde wijk kent 65 procent allochtonen, waaronder veel Turken, Marokkanen, Kaapverdianen en Surinamers. De laatstgenoemde buurt bestaat voor 85 procent uit allochtonen, waaronder veel Turken, Surinamers, Marokkanen en Antillianen. We spraken twintig sleutelinformanten – uit verschillende beroepsgroepen – die vanuit hun werk veel te maken hebben met illegalen en konden aangeven waarom, en hoe, deze groepen in de wijk gehuisvest zijn. Zowel medewerkers van de (vreemdelingen)politie, de gemeente, justitie en woningbouwverenigingen, evenals buurtwerkers en hulpverleners kwamen aan het woord. De gesprekken verliepen aan de hand van een korte itemlijst.

Voorts werden er in totaal 65 illegalen (afkomstig uit Marokko, Turkije, Bulgarije, Somalië, India en Pakistan) en 45 woonruimteaanbieders (met een Hollandse, Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Somalische achtergrond) geïnterviewd. Daarnaast werden gesprekken gevoerd met vijf gemengde stellen waarvan een van de partners illegaal in Nederland verbleef. De interviews met illegalen en huisbazen zijn uitgevoerd door een team van interviewers, waarvan de leden geselecteerd zijn op hun etnische achtergrond (de interviews gebeurden in de moedertaal van de respondent), ervaring met de onderzoeksgroepen en interviewvaardigheden. Alle interviewers volgden in Nederland een hogere opleiding of hadden deze reeds voltooid. De interviewers hebben met behulp van sleutelfiguren (politie, opbouwwerkers, et cetera) uit de wijken respondenten geworven. Daarnaast werden potentiële respondenten aangesproken in cafés, theehuizen, in de moskee of op straat. Tot slot werd aan de respondenten gevraagd of ze de interviewer in contact wilde brengen met andere illegale vreemdelingen of hun huisbazen. De

interviewers maakten gebruik van een vragenlijst met zowel meerkeuzevragen als open vragen. Als dank voor hun medewerking werd aan de illegalen een beloning gegeven. Een uitgebreide beschrijving van het veldwerk vindt men in Leerkes e.a. (2004).

3.1 Beperkingen

Onze studie kent enkele beperkingen. Ten eerste geven de kwantitatieve gegevens vooral een beeld van de illegale bevolking die een zeker risico heeft gelopen om te worden staande gehouden. Hoewel het om een aanzienlijk aantal staandehoudingen gaat (N=107.322), kon onmogelijk worden nagegaan in hoeverre de woonadressen van de bekend geworden illegalen een precieze afspiegeling vormen van de woonadressen van *alle* illegalen die er tussen 1997 en 2003 in Nederland woonden. Ook was niet bij alle staandehoudingen een woonadres ingevuld. Verder stond als woonadres soms abusievelijk de plaats van staandehouding of het adres van het politiebureau dan wel detentiecentrum geregistreerd. We konden deze complicaties echter merendeels oplossen door opschoningen en controles van het bestand.² Bij de registraties zonder woonadres bleek het bijvoorbeeld vaak te gaan om illegalen die aan de landsgrenzen waren staande gehouden en zich nog niet in Nederland hadden gevestigd. De adressen van politiebureaus en detentiecentra konden worden geïdentificeerd. Daarnaast is nagegaan hoe vaak de politie de plaats van staandehouding abusievelijk als woonadres heeft geregistreerd, terwijl de arrestant waarschijnlijk ergens anders woonde. Het is niet waarschijnlijk dat dit op grote schaal heeft plaatsgevonden. Als het woonadres niet was ingevuld konden we ons soms baseren op de plaats van staandehouding (omdat het bijvoorbeeld ging om invallen in woonhuizen). De ernst van eventuele vertekeningen als gevolg van onvolledige en onzorgvuldige registratie van de woonadressen lijkt derhalve beperkt te zijn.

Het plaatselijke opsporingsbeleid is uiteraard van invloed op het lokale aantal staandehoudingen. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, evenals in sommige rurale concentratiegebieden, vinden in het kader van het zogeheten actief vreemdelingtoezicht namelijk in toenemende mate gerichte opsporingsacties plaats (zie ook Boekhoorn, 2004). Toch vinden we geen aanwijzingen voor grote geografische verschillen in pakkans.³ De meeste illegalen worden dan ook staande gehouden in het kader van het reguliere politiewerk (Van der Leun, 2003).

Hoewel de resultaten van de wijkstudies niet zonder meer gegeneraliseerd kunnen worden, is er nadrukkelijk gestreefd naar 'kwalitatieve volledigheid' (Hammersley & Atkinson, 1995; Lofland & Lofland, 1995). We zijn namelijk naar aanvullende respondenten blijven zoeken totdat zich geen nieuwe huisvestingsvarianten meer aandienden, en we een volledig beeld meenden te hebben verkregen van de redenen waarom zich in beide wijken relatief veel illegalen vestigen. De beperkingen van de afzonderlijke onderzoeksmethoden en -bronnen werden zoveel mogelijk ondervangen door triangulatie. We konden de verhalen van de professionals, huisbazen en illegalen immers met elkaar vergelijken. De verhalen van de betrokkenen werden afgezet tegen de kwantitatieve resultaten. Dit gaf de nodige controle op de validiteit van de bevindingen.

4. Resultaten

4.1 De spreiding van illegalen over Nederlandse gemeenten

Illegaal verblijf is niet uitsluitend een verschijnsel van de grote stad. De hoogste (relatieve) concentraties van illegalen liggen namelijk zowel in de *meest* als in de *minst* dichtbevolkte gebieden. De kop van Noord-Holland (A), Brabant (B) en Groningen (C), herbergen eveneens veel illegalen (zie de figuren 1a en 1b). Uit de literatuur is bekend dat illegaal verblijf in rurale gebieden voornamelijk verband houdt met de vraag naar seizoensarbeiders in de tuinbouw (Bakker, 2001). Uit de woonadressen blijkt dat de aanwezigheid van asielzoekerscentra, Chinese (afhaal)restaurants en bordelen eveneens (in mindere mate) bijdraagt aan de concentratie van illegalen in landelijke streken. De verhoogde graad van illegaliteit in Zuid-Limburg (onder B) duidt mede op 'drugstoerisme' vanuit aangrenzende lidstaten van de Europese Unie. Het betreft namelijk voor een groot deel Fransen, Belgen en Duitsers, die als 'ongewenst vreemdeling' het recht op verblijf in Nederland hebben verloren wegens (drugs)overlast. Ten slotte bevindt een deel van de illegalen zich in detentie- en vertrekcentra voor illegalen en uitgeprocedeerde asiel-

Figuur 1a: De spreiding van de illegale bevolking over Nederland (absolute concentratie)

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<83	83-521	522-960	961-8378

Figuur 1b: De spreiding van de illegale bevolking over Nederland (relatieve concentratie)

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<1,5	1,5-5,3	5,4-9,2	9,3-70,3

zoekers (bijvoorbeeld bij Zevenaar (boven B), Ter Apel (bij C), en Rijsbergen (bij D)). Aangehouden illegalen verblijven vaak maanden achtereen in dergelijke centra, en dikwijls meer dan eens (Van Kalmthout, 2004). In wat volgt concentreren we ons op illegaal verblijf in stedelijke milieus, buiten detentie. We concentreren ons op illegaal verblijf van (niet-westerse) 'derdelanders', dat wil zeggen personen die geen burger zijn van een lidstaat van de Europese Unie en die evenmin uit Noord-Amerika of Oceanië komen.

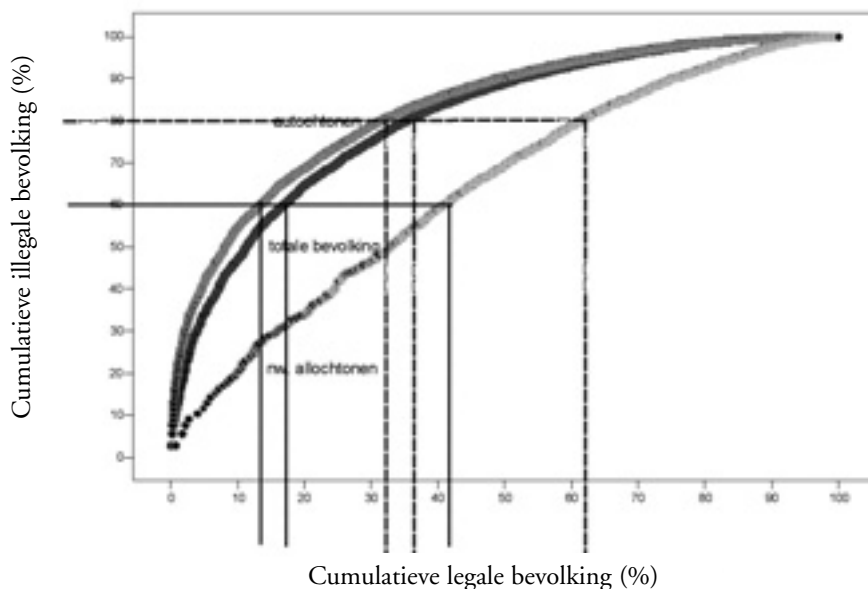
4.2 De ruimtelijke incorporatie van illegalen in stedelijke milieus

Het is gangbaar om met segregatie-indexen (S) na te gaan in hoeverre twee bevolkingsgroepen ruimtelijk van elkaar zijn gescheiden. (Indien twee bevolkingsgroepen samen niet de gehele bevolking vertegenwoordigen, spreekt men strikt genomen van een dissimilariteitsindex.) De index duidt het percentage aan van de betreffende bevolkingsgroep dat zou moeten verhuizen om sprake te laten zijn van een volkomen gelijkmatige spreiding. Er geldt: hoe hoger de index, hoe zwakker de onderlinge menging, en des te sterker de mate van residentiële segregatie. Omdat de indexen berekend zijn op het niveau van zogenoemde viercijferige postcodegebieden (1011, 3035 et cetera), moeten we de resultaten met enige voorzichtigheid bekijken; postcodegebieden variëren namelijk enigszins qua omvang. Figuur 2 beschrijft de mate van menging van de illegale en legale bevolking in stadsbuurten. Er kunnen drie krommen worden onderscheiden die van hoog naar laag achtereenvolgens de menging met de autochtone bevolking (S=52), de totale stedelijke bevolking (S=48) en de allochtone bevolking (S=33) aanduiden. Bewoners van Nederlandse origine blijken in vergelijking met niet-westerse groepen veel minder vaak illegalen onder hun burens te hebben. Zo woont 60 procent van de illegalen in wijken die 13 procent van alle autochtonen, 41 procent van alle niet-westerse allochtonen, en 17 procent van de totale (legale) stedelijke bevolking omvatten. Voorts verblijft 80 procent van de illegale stedelingen in gebieden waar 31 procent van de autochtone bevolking, 61 procent van de legale niet-westerse allochtonen en 35 procent van de totale stedelijke bevolking woont. (Zie voor beide voorbeelden de stippellijnen in de figuur).

Blijkbaar wordt de illegale bevolking *selectief* geïncorporeerd in het stedelijke landschap. Zijn illegalen in sommige wijken relatief sterk vertegenwoordigd, in de meeste stadsbuurten komen zij niet of slechts sporadisch voor. Daaruit volgt dat het bevolkingsaandeel van illegalen lokaal veelal lager moet zijn dan het geschatte landelijke gemiddelde van 1 procent, en soms substantieel hoger – waarschijnlijk oplopend tot ongeveer 6 tot 8 procent (zie voor een schatting Leerkes e.a., 2004).

Het is de vraag hoe de selectieve ruimtelijke incorporatie van illegalen nader kan worden omschreven en verklaard. Tabel 1 geeft een rangorde van twintig buurten met de meeste illegalen. Er staan opmerkelijk weinig Amsterdamse en Rotterdamse buurten in de tabel, maar dit komt doordat de politie de woonadressen van illegalen er sparsamer registreert. De Haagse politie houdt de woonadressen juist vrij goed bij. Het percentage geregistreerde woonadressen buiten detentie is er met 48 procent ongeveer twee maal zo hoog als bijvoorbeeld in Amsterdam (24%) en in Rotterdam (21%). Landelijk is dit percentage ongeveer 30 procent. Indien de

Figuur 2: Spreiding van de illegale bevolking in vergelijking met de spreiding van de reguliere stedelijke bevolking

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

registratie door de politie beter was geweest, zouden Amsterdamse en Rotterdamse buurten nadrukkelijk aanwezig zijn in deze top 20 (vergelijk Leerkes e.a., 2004: 60).

De kenmerken van de wijken geven een eerste bevestiging van onze theoretische verwachtingen. Het zijn namelijk overwegend gedepriveerde multi-etnische wijken waar illegalen huisvesting vinden (het gemiddelde aandeel niet-westerse immigranten bedraagt voor de twintig wijken 57 procent, tegenover 11 procent voor alle stadsbuurten).

Tabel 2 bevat vijf (lineaire) regressiemodellen.⁴ Daaruit blijkt dat de verschillen tussen buurten voor wat betreft het percentage illegalen afhangen van buurtverschillen in de concentratie van legale niet-westerse allochtonen, de sociaal-economische status, de aard en omvang van de buurteconomie, het aandeel particulier woningbezit en de concentratie eenpersoonshuishoudens. De eerste vier modellen toetsen in hoeverre de ruimtelijke spreiding van de illegale bevolking overeenstemt met onze (initiële) theoretische verwachtingen. De onafhankelijke variabelen zijn namelijk indicatoren voor de mate waarin er in de buurten sprake is van *niet-westerse migrantengemeenschappen* (% niet-westerse allochtonen), *economische mogelijkheden* (relatief aantal bedrijfsvestigingen in de commerciële dienstverlening, de industrie en de niet-commerciële dienstverlening) en *huisvestigingsmogelijkheden* (sociaal-economische status en % particulier woningbezit). Vervolgens zijn we nagegaan in hoeverre het vierde model met aanvullende onafhankelijke variabelen verbeterd kon worden. Het percentage alleenstaanden had

Tabel 1: Stadsbuurten met de hoogste (absolute) concentratie van illegalen^a

Postcode	Gemeente	Aanhoudingen (97-03)	Inwoners	Relatieve concentratie van illegalen	% Nw. allochtonen	% Alleenstaanden	Gem. Jaarinkomen van ink. ontvangers (euro)	Waarde Onr. Goed (euro x 1000)	% Part. woningbezit	Comm. dienstverlening (vest. per 100 inw.)
Nvt	<i>Gem. Sted.</i>	14	7.471	2	11	28	15.115	76	45	6
Nvt	<i>Gem. top 20</i>	204	1.1813	21	57	37	12.716	40	22	4
2572	Den Haag	493	11.030	45	76	32	11.591	33	16	2
2525	Den Haag	486	15.090	32	79	25	12.364	45	16	2
2562	Den Haag	351	11.180	31	44	49	13.091	40	48	5
2512	Den Haag	253	13.090	19	45	50	13.364	41	20	4
1102	Amsterdam	227	21.130	11	75	41	13.091	40	2	3
2526	Den Haag	224	13.790	16	82	25	11.545	41	11	2
2571	Den Haag	223	9.640	23	64	33	12.318	38	25	3
2515	Den Haag	216	11.090	19	54	42	12.318	38	18	2
1104	Amsterdam	170	14.200	12	67	35	13.091	37	4	2
3081	Rotterdam	158	11.400	14	50	42	12.545	31	28	2
1103	Amsterdam	155	13.660	11	66	38	14.045	38	22	2
3073	Rotterdam	151	14.880	10	54	31	12.273	36	13	2
3021	Rotterdam	135	11.780	11	49	46	13.636	50	25	5
3027	Rotterdam	131	10.710	12	73	27	11.818	36	10	1
2573	Den Haag	128	9.740	13	28	32	13.545	46	64	2
2516	Den Haag	118	8.560	14	60	35	12.227	37	13	3
2522	Den Haag	117	11.640	10	28	36	13.045	37	61	2
5705	Helmond	114	1.190	96	12	31	13.818	61	26	18
3014	Rotterdam	113	9.110	12	64	38	12.227	43	7	6
1094	Amsterdam	107	13.350	8	58	45	12.364	35	4	2

^a: In de tabel staan ongewogen gemiddelden.

BRON: CBS Kerncijfers Wijken Buurten 1999, Geomarktprofiel 1998, Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

inderdaad nog een aanvullend effect (vijfde model)⁵. In wat volgt worden de kwantitatieve resultaten in tabel 2 toegelicht en geduid met bevindingen van meer kwalitatieve aard.

4.3 Aanwezigheid van niet-westerse migrantengemeenschappen

Twee statistische waarnemingen duiden erop dat legale migratie illegale (vervolg)migratie bewerkstelligt. Zo blijkt uit tabel 2 dat het effect van het aandeel allochtonen op de relatieve concentratie illegalen amper vermindert als er aanvullende buurtkenmerken in het model worden opgenomen. De tweede statistische aanwijzing betreft het vestigingspatroon van illegalen uit landen waar van oudsher etnische minderheden vandaan komen (zoals Turkije, Marokko en Suriname). Dit patroon laat zich goed illustreren met enkele kaarten van Den Haag (zie de figuren 3 (a en b) en 4 (a en b)). We zien daarin dat wijken waar veel legale Turken woonachtig zijn, ook relatief veel illegale Turken herbergen. En illegale Marokkanen komen als regel terecht in

Tabel 2: Effecten van buurtkenmerken op de relatieve concentratie van illegalen^a

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
% Nw. Allochtonen	0,13** (0,62)	0,12** (0,59)	0,12** (0,58)	0,13** (0,66)	0,13** (0,66)
Soc. ec. status		-0,16** (-0,07)	-0,26** (-0,11)	-0,42** (-0,18)	-0,35** (-0,15)
Comm. dienstverl.			0,12** (0,57)	0,14** (0,42)	0,10** (0,31)
Industrie			-0,26** (-0,25)	-0,28** (-0,27)	-0,17** (-0,17)
Niet-comm. dienstv.			0,08 (0,05)	0,06 (0,04)	-0,07 (-0,01)
% part. woningbezit				0,02** (0,18)	0,03** (0,24)
% alleenstaanden					0,04** (0,20)
Constante	0,16*	0,20**	-0,12	-1,34**	-2,53**
N	1240	1237	1202	1202	1202
R ²	0,39	0,39	0,46	0,47	0,50

*=p<0,05; **=p<0,01.

^a: Gestandaardiseerde effecten staan tussen haakjes.

BRON: CBS Kerncijfers Wijken en Buurten 1999, Geomarktoprofiel 1998, Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003.

buurten met veel 'gevestigde' Marokkanen. Dit verband is voor Turken overigens sterker dan voor Marokkanen, wat waarschijnlijk samenhangt met de sterkere sociale cohesie onder Turkse immigranten (Burgers & Engbersen, 1999; Engbersen e.a., 1999; Engbersen, 2001; Engbersen & Van der Leun, 2001), en wellicht ook met de relatief grote schaal waarop Noord-Afrikaanse 'pioniers' de Middellandse Zee oversteken om zich illegaal in Europa te vestigen (Staring, 2001).

Het veldwerk bevestigt het bestaan van deze causale verbanden en wijst bovendien uit dat er tussen legale en illegale immigratie directe én indirecte relaties zijn. Zo blijkt een aanzienlijk deel van de geïnterviewde illegalen in de buurt te wonen vanwege de nabijheid van (*extended*) familie of kennissen door wie ze veelal bij aankomst werden opgevangen. Diverse professionals geven daarnaast aan dat gezeten immigranten eventuele illegale nieuwkomers uit hun primaire netwerk na de eerste opvang vaak helpen bij het zoeken naar een kamer of etage in de buurt. De indirecte verbanden komen vooral tot uitdrukking bij de illegalen die in Nederland geen familie hebben. Een deel van hen blijkt met mensensmokkelaars naar Europa te zijn gekomen en/of heeft – vaak elders in Nederland – met negatief gevolg een asielprocedure doorlopen. Zij verkiezen naar eigen zeggen buurten met een zodanige etnische schakering dat ze niet al te veel opvallen, en waar veel buurtbewoners de land- of regionale taal spreken. Daarnaast hopen zij profijt te trekken van de 'etnische infrastructuur' die lokaal door eerdere immigratiestromen is ontstaan: moskees (om te bidden en mensen te ontmoeten en waar tijdens de ramadan soms gratis maaltijden worden verstrekt), etnische winkels (waar producten uit het land van herkomst gekocht kunnen worden en waar soms werk voorhanden is) en koffiehuisen (om goedkoop de dag door te brengen en contacten op te doen). De geneigdheid om bij landgenoten neer te strijken – ook wel aangeduid als *ethnic self-segregation* (zie Stepick, Grenier, Castro & Dunn, 2003) – is overigens ook onder reguliere migranten waargenomen (Musterd, Ostendorf & Breebaart, 1998; Van der Wouden e.a., 2001). Dat de aanwezigheid van legale land- en streekgenoten tegelijk dwingt en verleidt tot vestiging in relatief homogene *urban villages* (Gans, 1982) wordt treffend geïllustreerd door het volgende interviewfragment:

Figuur 3a: Spreiding legale Turken over Den Haag (% totale bevolking)

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<4,7	4,7-11,0	11,1-17,5	17,6-26,7

Figuur 3b: Spreiding van illegale Turken over Den Haag (relatieve concentratie)

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<1,5	1,5-4,4	4,5-7,4	7,5-16,4

Figuur 4a: Spreiding legale Marokkanen over Den Haag

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<3,8	3,8-8,4	8,5-13,2	13,3-21,3

Figuur 4b: Spreiding van illegale Marokkanen over Den Haag

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<0,4	0,4-0,9	1,0-1,4	1,5-2,4

Ik heb me in Bospolder-Tussendijken gevestigd omdat mijn broer hier ook woonachtig is en omdat er hier in deze buurt veel Marokkanen met een legale verblijfstitel wonen die mij helpen met allerlei dingen als ik ze nodig heb. Deze buurt heeft voor mij voornamelijk een sociale functie. Ik ontmoet veel mensen met wie ik afspreek en een praatje maak over van alles en nog wat (Marokkaanse illegaal).

Bepaalde groepen illegalen hebben in achterstandswijken geen legale familie- of landgenoten wonen, maar vestigen zich er veeleer wegens het 'gunstige' woningaanbod. Dit wordt duidelijker wanneer we de sociaal-economische status van de buurten in de analyse betrekken.

4.4 De sociaal-economische status van de buurten

Illegaal verblijf houdt op twee manieren verband met een laag inkomen. Ten eerste hebben potentiële immigranten met een laag inkomen op voorhand een kleinere kans op een legale verblijfstitel. De Nederlandse staat ontmoedigt immers al geruime tijd de overkomst van niet-westerse, laaggekwalificeerde vreemdelingen (Van der Leun, 2003). Ten tweede is het in Nederland zonder een verblijfs- en werkvergunning vrijwel onmogelijk om een hoog inkomen te verdienen. Het is dan ook niet opmerkelijk dat illegalen vooral terechtkomen in het souterrain van de woningmarkt.

Tabel 2 suggereert dat van de sociaal-economische status van de buurten een zelfstandige werking uitgaat. Twee aanvullende kaarten van Den Haag bevestigen dit (figuren 5 a en 5b).⁶ Illegale Oost-Europeanen blijken namelijk vaak in dezelfde buurten te wonen als waar veel illegale Turken en Marokkanen verblijven (bij A), terwijl ze hier niet ruimtelijk worden geïncorporeerd in een legale Oost-Europese gemeenschap. De schaarse legale Oost-Europeanen die in Den Haag zijn, resideren overwegend in de rijkere stadsdelen (bij B). Het betreft onder meer personeel van internationale organisaties en ambassades.

In de onderzochte wijken blijkt een informele commerciële huisvestingssector te zijn ontstaan, die vooral van belang is voor illegalen die niet op de steun kunnen rekenen van familie en vrienden in Nederland. Zowel in Den Haag als in Rotterdam verhuren pandjesbazen van overwegend Hollandse, Turkse en Hindoestaanse origine woonruimte aan minvermogenden in het algemeen, en illegalen in het bijzonder. Het gaat om etages, kamers en (stapel)bedden. Panden waar ongeveer tien tot dertig mensen een bed huren, heten ook 'slaappanden'. In het commerciële circuit blijkt de prijs voor een (stapel)bed tussen de 150 en 250 euro te liggen; een etage kost 600- à 700 euro. Dit is duidelijk meer dan wat illegalen betalen die bij familie of kennissen inwonen (meestal gratis) of die een etage onderhuren bij een bevriende buurtbewoner (150 tot 400 euro).

Hoewel Oost-Europese illegalen, zoals gezegd, veelal in rurale tuinbouwgebieden verblijven, ontmoetten we ze ook in Bospolder-Tussendijken in Rotterdam en, vooral, in de Haagse Schilderswijk. In meerderheid bleken het Bulgaren. De mannen overnachten meestal in slaappanden en werden op werkdagen met minibusjes van en naar de kassen in het (nabije) Westland vervoerd. Hun verblijf in slaappanden heeft zowel te maken met hun bescheiden inkomen als

Figuur 5a: Spreiding legale Oost-Europeanen over Den Haag

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<1,0	1,0-1,3	1,3-1,6	1,6-1,9

Figuur 5b: Spreiding illegale Oost-Europeanen over Den Haag

BRON: CBS; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

Wit (laag)	Lichtgrijs (gemiddeld)	Grijs (hoog)	Zwart (zeer hoog)
<2,3	2,3-5,8	5,8-9,3	9,3-14,1

met de omstandigheid dat ze in de wijk geen legale verwanten of vrienden hebben wonen. Een gebrek aan economisch kapitaal drijft deze groep naar de achterstandswijken, terwijl hun pore sociale kapitaal ze binnen deze wijken weer afhankelijk maakt van de (informele) commerciële sector. Overigens blijkt het verblijf in de pensions ook voor een deel de eigen keuze te zijn van de illegalen. De Bulgaren bijvoorbeeld vertellen namelijk dat zij in de eerste plaats naar Nederland zijn gekomen om geld te verdienen voor hun familie. Deze arbeidsmigranten of *birds of passage* (Piore, 1979) rekenen op een tijdelijk verblijf in Nederland en hopen zoveel mogelijk te sparen. Mede daarom stellen ze weinig eisen aan hun huisvesting en prefereren ze de goedkoopste woonvarianten binnen het beschikbare aanbod. Ook onder reguliere arbeidsmigranten is dit fenomeen trouwens waargenomen. Zo ontstonden er al in de negentiende eeuw 'migrantenpensions' ter behuizing van de stedelijke nieuwkomers uit de ommelanden (De Regt, 1984; De Swaan, 1988). En veel mediterrane gastarbeiders, die in de tweede helft van de twintigste eeuw naar Nederland trokken, woonden aanvankelijk eveneens in soortgelijke pensions (Bovenkerk, Bruin, Brunt & Wouters, 1985; Bolt & Van Kempen, 2002). Ook Anderson (1923) rapporteert in zijn befaamde *The Hobo* het bestaan van *flop houses* ('flop' is *slang* voor bed) in 'hobohemia'.

4.5 Bedrijvigheid

Met onze bestanden kon worden nagegaan in hoeverre illegaal verblijf verband houdt met de buurtconomie. We vinden inderdaad een verhoogde graad van illegaal verblijf, naarmate er in

de woonbuurt meer bedrijven actief zijn in de commerciële dienstverlening (zie tabel 2). Industriële bedrijvigheid heeft een beperkt negatief effect en bedrijvigheid in de vorm van semi-overheidsinstellingen (ministeries, scholen, ziekenhuizen, et cetera) is niet van invloed op de graad van illegaal verblijf. Dit laatste is niet opmerkelijk. (Semi-)overheidsinstellingen bieden illegalen immers hoogstens indirect kansen op werk in bijvoorbeeld de schoonmaak.

Aldus is het aannemelijk dat illegalen in hun woonomgeving vaker in de commerciële dienstverlening werken dan in de industrie. Voor dit selectieve arbeidspatroon zijn diverse verklaringen. Om te beginnen weten we dat illegalen vaak functies vervullen die een lage maatschappelijke status hebben en waarvoor onder de gewone beroepsbevolking weinig animo bestaat (Visser & van Zevensbergen, 2001; Engbersen e.a., 2002). Is laaggekwalificeerde arbeid in de nijverheid de afgelopen decennia sterk geautomatiseerd en naar lage lonen landen verplaatst, in de meer arbeidsintensieve (persoonlijke) dienstverlening zijn zulke kostenbesparingen vaak niet mogelijk. Mede om die reden zijn bedrijfjes in de dienstverlening vaak relatief klein. Kleine ondernemingen, zoals veel etnische winkels, zijn vaak afhankelijk van goedkope, informele arbeid om economisch rendabel te kunnen opereren (Stepick, 1989). Voorts verschilt de mate waarin werkgevers en illegale werkers onderling contacten hebben naar sector. De afgelopen decennia zijn er in de persoonlijke dienstverlening in Nederland veel migrantenondernemingen gestart die vaker illegalen in hun persoonlijke netwerken hebben dan de industriële ondernemers van Hollandse origine (Kloosterman, van der Leun & Rath, 1998; Van Tillaart, 2001). Volgens sommige professionals reizen illegalen op een toeristenvisum soms feitelijk als arbeidsmigrant naar Nederland om via familieleden of vrienden in dienst te komen van etnische winkels en (familie)bedrijfjes in de buurt. Daarnaast kan het zijn dat de pakkans per sector verschilt. Industriële ondernemingen zijn, zoals gezegd, gemiddeld groter dan dienstverlenende bedrijven. Controles op illegale arbeid zijn bij kleine bedrijven wellicht niet doelmatig.

De woon- en werkplek van illegalen blijken op uiteenlopende wijze met elkaar in verbinding te staan. Diverse respondenten vestigden zich bijvoorbeeld in de wijk nadat zij er door rond te vragen werk wisten te vinden. Anderen bleven na een periode van werkloosheid in de buurt 'hangen' nadat zij er uiteindelijk een werkkring vonden. Van sommige illegalen vallen de woon- en werkplek volledig samen. De illegale werknemers overnachten dan op hun werkplek. De politiegegevens suggereren dat dit verschijnsel vooral voorkomt bij bedrijven waar er voor illegalen in de directe omgeving geen geschikte huisvesting voorhanden is, zoals bij Chinese restaurants, die in Nederland vaak buiten migrantenwijken zijn gevestigd, en bij bordelen in binnensteden of op het platteland. Enkele professionals geven echter aan dat deze praktijken soms ook voorkomen in de concentratiewijken. Er kan dan volgens hen sprake zijn van mensenhandel en uitbuiting (zie ook Van der Leun & Vervoorn, 2004).

Bedrijvigheid kan illegaal verblijf stimuleren, maar het omgekeerde is soms ook het geval: de aanwezigheid van illegalen stimuleert soms bepaalde vormen van bedrijvigheid. Vooral in de Schilderswijk zouden de afgelopen jaren veel kleine loonbedrijfjes gestart zijn. Opdrachtgevers (vaak ondernemingen buiten de wijk, zoals Nederlandse tuinbouwers uit het Westland) kunnen dan ondanks het verbod op illegale arbeid en de steeds zwaardere sancties op overtreding van dit verbod, alsnog profiteren van de arbeid van illegalen. Ze lopen dan zelf minder risico op een boete aangezien de betreffende werknemers formeel in dienst zijn van genoemde uitzendbureaus.

De effecten van de buurteconomie op de concentratie van illegalen bevestigen overigens de meerwaarde van multiële regressieanalyses. De twintig wijken met de meeste illegalen kenmerken zich namelijk door een *klein* aantal bedrijfsvestigingen in de commerciële dienstverlening (zie tabel 1). De hoge graad van illegaal verblijf wordt in deze wijken blijkbaar vooral veroorzaakt door de overige dimensies van de kansenstructuur van illegaal verblijf, zoals de aanwezigheid van etnische minderheden. Maar waarschijnlijk zou de concentratie van illegalen er dus nog toenemen, indien er meer bedrijfjes zouden worden gestart. (Het wordt immers aantrekkelijker om een familielid illegaal over te laten komen indien op voorhand aannemelijk is dat de vervolgmigrant zelf een inkomen zal gaan verwerven en dus in elk geval geen financiële kostenpost zal vormen.)

4.6 Particulier woningbezit

De tegenwoordigheid van particuliere huurwoningen – in tabel 2 geïndiceerd door het percentage particulier woningbezit, geografische gegevens over particuliere verhuur als zodanig waren niet beschikbaar – is eveneens zelfstandig van invloed op het aantal illegalen. Dit wil zeggen dat er in arme wijken met veel niet-westerse allochtonen en particulier woningbezit gemiddeld *meer* illegalen wonen dan in vergelijkbare wijken waar corporaties het merendeel van de woningvoorraad in handen hebben.

Verondersteld wordt dat woningen van particulieren meer mogelijkheden bieden tot behuizing van illegalen dan woningen van gemeenten en corporaties (Burgers, 1998). Dit verband heeft twee achtergronden. Ten eerste kunnen illegalen sinds de invoering van de Koppelingswet in 1998 niet langer hoofdhuurder zijn van woningen van corporaties. Sindsdien zijn woningbouwverenigingen namelijk verplicht de verblijfsstatus van potentiële huurders te controleren in de bevolkingsadministratie (Van der Leun, 2003). Particuliere verhuurders hebben deze verplichting niet. Illegalen kunnen dus nog wel huren in de particuliere sector, terwijl zij tot de woningen van woningbouwverenigingen uitsluitend nog indirect toegang hebben als onderhuurder of inwonende. Ten tweede kunnen panden van particulieren eenvoudiger geschikt gemaakt worden voor bewoning door een groter aantal personen dan waarvoor ze tegenwoordig geschikt worden geacht (Botman & van Kempen, 2001). Uit onze buurtstudies komt inderdaad naar voren dat pandjesbazen in hun woningen vaak schotten aanbrengen om een zo groot mogelijk aantal kleine kamertjes of bedden te verhuren. Sommige pandjesbazen zouden in de stad honderden panden bezitten. Daarnaast zouden er legio huisbazen actief zijn die één of twee huizen verhuren. In woningen van corporaties komen dit soort praktijken volgens de sleutelinformanten in mindere mate voor.

Voor het aandeel particulier woningbezit in de wijken kan een vergelijkbare redenering worden gevolgd als voor het aandeel bedrijfsvestigingen in de commerciële dienstverlening: pas bij multiële regressieanalyses toont zich het positieve effect van particulier woningbezit op de concentratie van illegalen. In de twintig concentratiewijken is de woningvoorraad namelijk merendeels in handen van woningbouwverenigingen (zie tabel 1). De meeste illegalen volgen blijkbaar het vestigingspatroon van legale, niet-westerse migranten, bij wie ze inwonen of waar-

van ze een woning (gedeeltelijk) onderhuren. Niet-westerse allochtonen huren momenteel veelal een corporatiewoning (Van der Wouden e.a., 2001). Het percentage illegaal verblijf in concentratiewijken (en in Nederland in het algemeen) zou waarschijnlijk wat toenemen, indien gevestigde niet-westerse minderheden in sterkere mate in (de buurt van) particuliere woningen zouden wonen.

4.7 *Alleenstaanden*

Tot dusverre zijn de betrekkingen tussen alleenstaanden en illegalen in de literatuur onderbelicht gebleven. Wel is opgemerkt dat illegalen soms relaties aangaan met legale ingezetenen om in aanmerking te komen voor een verblijfsvergunning (Staring, 2001; Engbersen, 2001). Daarnaast heeft Burgers (1999) gewezen op het ruilgerichte karakter van sommige relaties die hij veel tegenkwam bij illegale (ex)prostituees. De aanwezigheid van (arme) alleenstaanden blijkt de graad van illegaal verblijf inderdaad zelfstandig te vermeerderen (tabel 2). Aanvankelijk hielden we trouwens rekening met een schijnverband. Zowel illegalen als alleenstaanden zijn namelijk oververtegenwoordigd in armere stedelijke milieus: veel alleenstaanden hebben immers net zoals illegalen een lager inkomen dan mensen die in gezinsverband leven of samenwonen. En inderdaad: het effect van het percentage alleenstaanden op de concentratie van illegalen neemt af wanneer we statistisch controleren voor het percentage niet-westerse allochtonen en de sociaal-economische status van de buurt. Toch verdwijnt het effect van het percentage alleenstaanden allerminst.⁷ De positieve samenhang tussen het percentage illegalen en het percentage alleenstaanden kan derhalve niet volledig toegeschreven worden aan de omstandigheid dat er in buurten met veel alleenstaanden als regel veel allochtonen wonen en het bovendien vaak om wijken gaat met een lagere sociaal-economische status.

De buurtstudies bevestigen dat er diverse verbanden zijn tussen alleenstaanden (althans zoals geregistreerd bij het bevolkingsregister) en illegaal verblijf. Om te beginnen is er bij alleenstaanden een verhoogde kans op gehele of gedeeltelijke onderhuur. Het Nederlandse systeem van huursubsidie maakt het namelijk mogelijk om een, in vergelijking met het inkomen, relatief grote woning te huren, waarvan delen informeel doorverhuurd kunnen worden aan derden. Bij alleenstaanden bestaat specifiek de mogelijkheid dat iemand die aanvankelijk samenwoonde met een partner in de woning achterblijft, en delen daarvan doorverhuurt. Daarnaast komt het voor dat buurtbewoners op papier een zelfstandige woning huren om in aanmerking te komen voor een (hogere) uitkering, terwijl zij in feite niet op zichzelf wonen maar de woning doorverhuren aan derden. Sommige buurtbewoners zien in het huren van een corporatiewoning een welkome gelegenheid om het gezinsinkomen te spijzen. De hoofdhuurder blijft bij zijn partner of familie inwonen, maar verhuurt het appartement van de woningbouwvereniging voor een hoger bedrag door aan derden. Het informeel onderverhuren van woningen uit de sociale sector kan winstgevend zijn, omdat de huur van deze gesubsidieerde woningen (na aftrek van eventuele huursubsidie aan de formele huurder) lager is dan de marktwaarde.

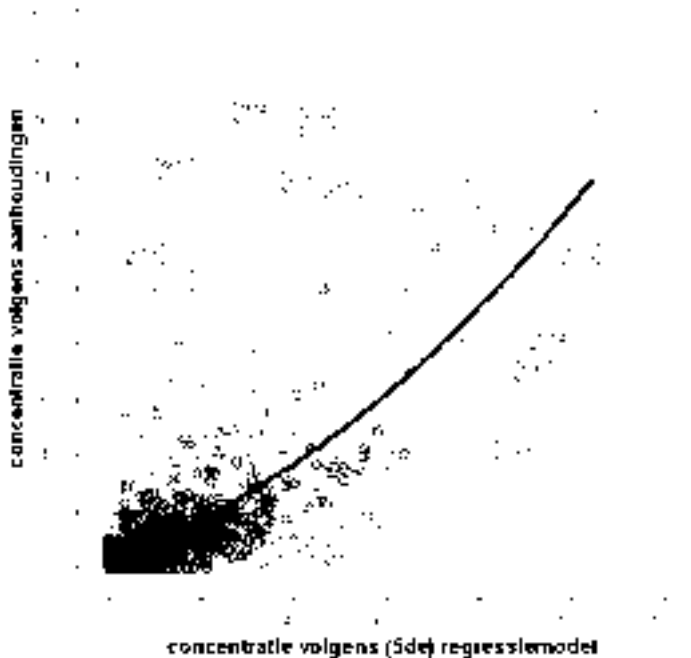
Naast praktijken van onderhuur, is er ook sprake van relatievorming tussen alleenstaanden en illegalen. Diverse professionals hebben de indruk dat een deel van de legale alleenstaanden

een illegale partner heeft. Sommige (heteroseksuele) alleenstaanden zouden althans onderdak bieden aan een illegale immigrant van het andere geslacht. Het lijkt vaak arme alleenstaanden te betreffen, die op de 'primaire' relatiemarkt wellicht wat minder kans maken. Vaak zouden het juist wat oudere singles zijn die onderdak bieden aan illegale jonge vrouwen. Daarnaast geeft een medewerker van een Haagse woningbouwvereniging aan dat men geregeld te maken heeft met buurtbewoners waarvan de partner illegaal is geworden nadat de verblijfsvergunning is verlopen. Anderen zouden hun partner illegaal naar Nederland hebben laten overkomen. Het komt namelijk regelmatig voor dat er geen verblijfsvergunning voor een partner (meer) wordt verstrekt omdat de aanvrager onvoldoende kan aantonen dat hij de partner kan onderhouden. In Nederland zijn de criteria om een partner te laten overkomen van buiten de Europese Unie de afgelopen jaren steeds strenger geworden (Snel, De Boom & Engbersen, 2004). Voorts blijven bij de vreemdelingenpolitie af en toe meldingen binnen te komen van bewoners – zowel allochtonen als autochtonen – die hun relatie beëindigd (zeggen te) hebben, en aangeven dat hun partner nu waarschijnlijk ergens illegaal in Nederland verblijft.

4.8 Analyse van onverklaarde variantie

In figuur 6 is het aantal geregistreerde woonadressen van illegalen per duizend legale inwoners (de indicator voor de relatieve concentratie van illegalen) afgezet tegen de voorspelde relatieve concentratie illegalen op basis van de buurtkenmerken (vijfde regressiemodel). Elke cirkel in de figuur vertegenwoordigt een stadsbuurt. In de figuur zijn twaalf buurten uitgelicht waarvoor het model het aantal geregistreerde illegalen niet goed voorspelt. Deze anomalieën kunnen echter goed verklaard worden en zijn niet in tegenspraak met onze theoretische benadering. Buurten met *meer* illegalen dan voorspeld zijn namelijk in gebruik als prostitutiegebieden of er zijn (in de omgeving) asieloekerscentra of tuinders gevestigd.⁸ Over deze aspecten van de eerste en derde dimensie van de ruimtelijke kansenstructuur van illegalen – te weten de aanwezigheid van landgenoten in het geval van asieloekerscentra en de mogelijkheden tot illegale arbeid in het geval van prostitutiegebieden – waren geen geschikte statistische gegevens beschikbaar.⁹ Buurten met *minder* geregistreerde illegalen dan voorspeld liggen overwegend in Amsterdam en Rotterdam (waar het woonadres van illegalen zoals gezegd vrij slecht wordt bijgehouden), of het zijn meer welgestelde wijken met veel alleenstaanden en particulier woningbezit. Als we gegevens hadden gehad over de concentratie van alleenstaanden *met een laag inkomen* en particulier bezit van *goedkope woningen*, zouden we de concentratie van illegalen voor deze buurten aanmerkelijk beter kunnen voorspellen. Indien de twaalf uitgelichte buurten buiten beschouwing worden gelaten, neemt de verklaringskracht van het model toe van 50 tot 58 procent. Overige onverklaarde variantie, die bij empirisch onderzoek overigens nooit nihil is, duidt waarschijnlijk op soortgelijke meetfouten, en op ongemeten variabelen, zoals de aanwezigheid van kerken, psychiatrische klinieken en instellingen voor dak- en thuislozen. Deze instellingen huisvesten soms illegalen, vooral degenen onder hen zonder (vast) werk en ondersteunend netwerk van familie of vrienden.

Figuur 6: Geschatte relatieve concentratie op basis van buurtkenmerken in vergelijking met de feitelijk bekend geworden woonadressen

BRON: CBS Kerncijfers Wijken en Buurten 1999; Vreemdelingen Administratie Systeem, 1997-2003

4.9 Dimensies van de ruimtelijke kansestructuur in onderlinge combinatie en wisselwerking

Tot dusver is aangetoond dat de spreiding van de illegale bevolking wordt bepaald door de spreiding van niet-westerse etnische minderheden, de spreiding van arme en welgestelde huishoudens, de spreiding van bepaalde vormen van bedrijvigheid, de spreiding van (goedkope) particuliere woningen en de spreiding van (minvermogende) alleenstaanden. Met andere woorden: de patronen van ruimtelijke incorporatie van illegale vreemdelingen volgen de meer omvattende patronen van allocatie bij legale migranten, minvermogenden, bedrijvigheid en alleenstaanden, en borduren erop voort. Toch geeft de sociaal-economische bepaaldheid van het vestigingspatroon van illegale vreemdelingen als zodanig geen verklaring voor de gevonden patronen van ruimtelijke concentratie. Illegaal verblijf is in de eerste plaats geconcentreerd in een beperkt aantal gebieden, doordat de kansestructuur van illegaal verblijf *zelf* ruimtelijk geconcentreerd is. De dimensies van deze kansestructuur blijken namelijk het sterkst tot wasdom te zijn gekomen in de steden (met uitzondering van particulier woningbezit, dat relatief veel voorkomt buiten de steden). En binnen de steden zijn de afzonderlijke dimensies eveneens ruimtelijk gebundeld in specifieke (woon)gebieden. In lang niet alle stadsbuurten huizen

immers legale etnische groeperingen. En woningen voor minvermogene huishoudens, relevante vormen van bedrijvigheid en (minvermogene) alleenstaanden, komen evenmin in gelijke mate in alle stadsbuurten voor.

In de tweede plaats zijn de afzonderlijke dimensies veelal geconcentreerd in dezelfde (stads)buurten. Hoge concentraties van *niet-westerse allochtonen* en – in mindere mate – *alleenstaanden* zijn immers kenmerkend voor stadsbuurten met een lage *sociaal-economische status*. Ook *bedrijvigheid in de persoonlijke dienstverlening* is geclusterd in stedelijke gebieden (hoewel het daarbinnen vrij gelijkmatig is gespreid). Alleen *particulier woningbezit* is in Nederland geconcentreerd in wijken waar de overige dimensies van de kansenstructuur van illegaal verblijf relatief zwak ontwikkeld zijn. Particulier woningbezit is immers geconcentreerd buiten de steden, en is in arme stadsbuurten schaarser dan in welgestelde milieus. Deze omstandigheid is in principe gunstig voor deconcentratie van illegaal verblijf. Er zou namelijk ook in meer welgestelde wijken sprake kunnen zijn van illegaal verblijf in particuliere panden (vergelijk Mahler, 1995). Het is echter niet aannemelijk dat deze woonvariant, waarbij de hoge huur door een groot aantal illegalen wordt opgebracht, in Nederland veel voorkomt.¹⁰

In de derde plaats lijken er tussen de determinanten *wisselwerkingen* op te treden. Bij de statistische analyses zijn we ervan uitgegaan dat elk buurtkenmerk een afzonderlijk effect sorteert, en als het ware werkzaam is los van de overige buurtkenmerken. Deze opdeling in zelfstandige factoren doet onvoldoende recht aan de complexe wederzijdse afhankelijkheden in de sociale werkelijkheid (vergelijk Elias, 1978). Zo veronderstelt het samenwonen van een alleenstaande en een illegale partner uiteraard wederzijds contact. De mogelijkheden tot relatievorming lijken onder meer af te hangen van de mate waarin (arme) alleenstaanden en illegalen op dezelfde buurten zijn aangewezen. Sommige respondenten hebben hun partner althans in de buurt ontmoet:

Saïd is een 29-jarige Marokkaanse man uit Rabat die in 1998 met een studentenvisum naar Nederland kwam. Zijn familieleden die al in Nederland woonden, waren bereid om hem op te vangen. In de beginperiode dat hij in Nederland was woonde hij bij zijn oom. Sinds 2000 verblijft Saïd illegaal in Nederland. Dat had te maken met het feit dat hij gestopt was met studeren en zijn tijdelijke verblijfsvergunning op basis daarvan werd ingetrokken. Korte tijd later ontmoette Saïd Marieke in een cafeetje in de buurt waar ze beiden woonden. Marieke is een Nederlandse vrouw van 28 jaar die als receptioniste werkt in een klein bedrijf. Zij werden verliefd op elkaar en een jaar later trok Saïd bij Marieke in. Aangezien Saïd werkloos is, betaalt Marieke alle kosten. Ze zijn van plan om binnenkort te trouwen. Zij trouwen naar eigen zeggen uit liefde, maar ook omdat Saïd zich dan volgens hen geen zorgen meer hoeft te maken over een verblijfsvergunning.

Ook blijken er soms pas voldoende mogelijkheden tot illegaal verblijf te ontstaan wanneer (potentiële) illegale migranten in de buurt familie hebben met connecties bij werkgevers. Het opmerkelijkste voorbeeld van een complex interactie-effect vormt de vestiging van illegale Bulgaren in de Randstad. Zij behoren tot de Turks sprekende minderheid uit het oosten van Bulgarije. Vooral in het recente verleden, en momenteel in mindere mate, werkten er veel

Turkse landarbeiders in het Westland (Braam, 1994). Er is momenteel een proces van ‘etnische successie’ gaande waarin sommige sociaal stijgende Turken als *middleman minority* (Bonacich, 1973) fungeren tussen de Nederlandse werkgevers in de tuinbouw en de Bulgaarse nieuwelingen. Zo vergt het vestigingspatroon van deze arbeidsmigranten de gecombineerde ruimtelijke nabijheid van gevestigde Turkse immigranten, Nederlandse tuinders en goedkope particuliere panden in wijken waar dergelijke nieuwkomers niet al te veel uit de toon vallen.

Er is nog een vierde reden waarom illegaliteit in vrij sterke mate ruimtelijk geconcentreerd is. In de onderzochte concentratiewijken blijken namelijk diverse *shadow institutions* (Scott, 1985) of *bastard institutions* (Hughes, 1994) te zijn ontstaan die min of meer specifiek zijn toegesneden op illegale nieuwkomers. Deze instellingen hebben soms een legaal, maar vaak een illegaal karakter. Naast de genoemde loonbedrijfjes gaat het om Nederlandse vrijwilligers die in buurthuizen taalcursussen geven, niet bevoegde ‘artsen’ die in koffiehuizen medisch advies en medicijnen verstrekken, juridische bureautjes die adviseren over verblijfsvergunningen, uitzendbureaus die voor documenten en werk kunnen zorgen, et cetera. Deze instituties ontstaan als gevolg van het ‘gunstige’ vestigingsklimaat voor illegalen, maar worden er na verloop van tijd een aanvullend element van. Hoewel dergelijke complexe verbanden met regressieanalyses niet goed aangetoond kunnen worden, suggereren onze cijfermatige bevindingen trouwens eveneens dat de concentratie van illegalen mede het gevolg is van de mate waarin de onafhankelijke variabelen elkaar versterken. De trendlijn in figuur 6 is namelijk niet rechtlijnig, maar exponentieel. In buurten waar de dimensies in combinatie voorkomen, wonen als regel blijkbaar wat meer illegalen dan verwacht op grond van de som van de effecten van de afzonderlijke dimensies.

5. Discussie

In dit artikel is op theoretische en empirische gronden aannemelijk gemaakt dat de schaal waarop er in buurten legale niet-westerse immigranten, specifieke bedrijvigheid, goedkope huisvestingsmogelijkheden en alleenstaanden voorkomen – evenals de mate waarin deze dimensies van de ruimtelijke kansenstructuur van illegalen lokaal in combinatie voorkomen – uitmaakt hoeveel illegalen er in de buurt wonen. Voornoemde buurtkenmerken maken illegaal verblijf niet alleen mogelijk, maar genereren er ook vraag naar. Veel illegalen bevredigen economische en affectieve behoeften van familieleden, vrienden, partners en werkgevers. Illegale immigratie kan dan ook niet zonder meer gekenschetst worden als ‘ongewenst’. Het omvat alle migratietypen die naast een illegale verschijningsvorm ook een legale pendant kennen, zoals vervolgmigratie, arbeidsmigratie, gezinsvormende migratie en asielmigratie. Kennelijk is de maatschappelijke vraag naar illegalen bij delen van de bevolking groter dan het aanbod dat met toestemming van de overheid naar Nederland mag komen.

Onze bevindingen hebben belangwekkende implicaties voor overige landen, en voor de nabije toekomst. Naar ons idee volgen uit het voorgaande vijf hypothesen over de ruimtelijke spreiding en concentratie van irreguliere vreemdelingen in andere westerse landen.

Ten eerste ligt het voor de hand dat elders eveneens omvangrijke groepen illegale vreemdelingen zijn. De meeste westerse landen hebben immers al decennialang positieve immigratiesaldi wat gepaard is gegaan met een proliferatie van etnische minderheidsgroeperingen van velerlei origine. We hebben laten zien dat er tussen legale en illegale immigratie directe en indirecte causale relaties bestaan. Ook de overige dimensies van de kansenstructuur van illegaal verblijf zijn in andere landen ruimschoots aanwezig.

Ten tweede is aannemelijk dat illegalen ook buiten Nederland ruimtelijk geconcentreerd zijn. Met name sinds de industrialisering wonen maatschappelijke klassen in westerse samenlevingen immers betrekkelijk sterk van elkaar afgezonderd, en zijn de sferen van wonen, werken en consumeren meer gescheiden geraakt (De Swaan, 1988; Jargowsky, 1997; Lofland, 1998). Ook is er in westerse landen van oudsher sprake van etnische segregatie (Lofland, 1998). De ruimtelijke incorporatie van illegalen volgt dergelijke 'ontmengingen' bij de reguliere bevolking, en bouwt erop voort.

Ten derde zal het percentage illegalen van land tot land niettemin wat verschillen. Hoewel moeilijk te zeggen is hoe de combinatie van factoren voor andere landen precies zal uitpakken, laat zich vaststellen dat de dimensies van de ruimtelijke kansenstructuur niet overal even sterk ontwikkeld zijn. Zo zijn er landgebonden verschillen in de omvang van de postindustriële dienstensector (Musterd & Van Kempen, 2000). En terwijl in sommige Noord-Europese steden bijna de helft van de huishoudens uit singles bestaat – weliswaar bevindt een groeiend deel van hen zich in de laatste levensfase – domineert in Zuid-Europa nog het getrouwde stel met kinderen (Musterd & Van Kempen, 2000). Landen als Japan en Griekenland zijn pas recentelijk immigratielanden geworden.

Ten vierde verwachten we landgebonden variatie in de compositie van de illegale bevolking. De herkomst van etnische minderheidsgroeperingen is immers nauw verbonden met het Europese koloniale verleden (Sassen, 1999). Vandaar dat er in Spanje en Portugal bijvoorbeeld vrij veel illegale Latino's wonen, terwijl veel illegalen in Frankrijk en Engeland van Afrikaanse of Aziatische afkomst zijn. Ook de mate van subsidiëring van de onderkant van de woningmarkt verschilt, evenals de graad van particulier woningbezit. Zo is in België en Frankrijk een groot deel van de (goedkope) woningen in handen van particulieren (Musterd & Van Kempen, 2000). We hebben laten zien dat de aanwezigheid van particulier woningbezit vooral gunstig is voor illegale 'kwartiermakers' zonder ondersteunend sociaal netwerk. Zij kunnen immers rechtstreeks huren van huisbazen, van wie sommigen hun woningen speciaal instellen op verhuur aan illegalen. Sociaal-democratische en corporatistische verzorgingsstaten, zoals Nederland, Duitsland en de Scandinavische landen, bieden juist een vrij gunstige maatschappelijke infrastructuur voor illegale vervolgmigratie. Nieuwkomers met gevestigde familie of vrienden profiteren immers mee van deze 'decommodificering' van de woningmarkt, als onderhuurder tegen een 'zachte prijs', of als inwonende (zie ook Burgers, 1998). De (officiële) hoofdhuurders, die vrij lage woonlasten hebben, zullen allicht sneller geneigd zijn om hun woning of een deel daarvan voor een laag bedrag door te verhuren aan een illegale kennis of familielid. Ook kunnen zij zich makkelijker permitteren om een illegale nieuwkomer gratis te laten inwonen.

Ten vijfde liggen landgebonden verschillen in de mate van ruimtelijke concentratie van de

illegale bevolking in de lijn der verwachting (hoewel het waarschijnlijk overal om een ruimtelijk geconcentreerd verschijnsel gaat). De mate van ruimtelijke concentratie hangt namelijk af van de graad van sociaal-economische en etnische segregatie onder de reguliere bevolking. De Nederlandse staat kent een progressief belastingstelsel en voert ook op de woningmarkt een egalitaire inkomenspolitiek met allerlei huur- en (in mindere mate) bouwsubsidies. Zulke statelijke arrangementen temperen de residentiele segregatie naar inkomen, en bevorderen tevens, zij het indirect en onvoorziën, een zekere verstrooiing van de illegale bevolking over een wat groter aantal woongebieden. In landen als de Verenigde Staten en België, waar de staat in mindere mate (via de woningmarkt) een progressieve inkomenspolitiek voert, zullen illegalen (nog) minder gelijkmatig over het stedelijke landschap zijn gespreid dan in Nederland het geval is.

5.1 Tot besluit

De maatschappelijke gelegenheid tot illegaal verblijf en de bereidheid en noodzaak om er gebruik van te maken, zullen niet licht verdwijnen. Om te beginnen ligt in veel ontwikkelingslanden een toename van het aantal potentiële emigranten in het verschieft als gevolg van voortdurende bevolkingsaanwas en beperkte economische kansen (Bauman, 2004; OECD, 2005). Maar ook aan de 'vraagzijde' zijn ontwikkelingen gaande die (illegale) immigratie in de hand werken. Zo wonen er met de globalisering van het maatschappelijke verkeer in steeds meer westerse landen steeds meer etnische groeperingen die steeds vaker transnationale betrekkingen onderhouden (Portes, 1999; Engbersen, Snel, Leerkes & van San, 2003; Snel, Engbersen & Leerkes, 2004). Maar dit is zeker niet de enige determinant van illegaal verblijf die zich een stevige plaats in het maatschappelijk bestel heeft verworven. Betaalde (kleinschalige en flexibele) dienstverlening is momenteel in westerse landen een van de belangrijkste groeisectoren (Kloosterman & Rath, 2001). Voorts brengen neoliberale politieke machten een steeds groter deel van de woningvoorraad in particuliere handen (O'Loughin & Friedrichs, 1996; Thorns, 2002). Ten slotte hunkeren in steeds meer westerse stadswijken steeds meer singles naar (weer) een levenspartner (Blok, Botman, Van Kempen, Langemeijer, Musterd & Ostendorf, 2000; Bauman, 2003).

Het behoeft geen betoog dat de ongelijke mondiale verdeling van levenskansen in een tijd van sterk toegenomen globalisering de voornaamste *root cause* is van de trek vanuit arme landen naar het westen (vergelijk Bauman, 2004). Hoewel emigratie naar het rijke Westen voor de meesten een wensdroom zal blijven, zullen velen hun geluk in een land als Nederland blijven beproeven. Uiteraard hebben irreguliere migranten als gevolg van het restrictieve beleid nog minder levenskansen dan reguliere immigranten met een gelijksoortige sociaal-economische achtergrond. Toch zijn ook zij zeker niet kansloos. Onze studie laat zien dat illegalen weliswaar uitgesloten zijn van de plaatsen en posities die maatschappelijk in hoog aanzien staan (waaronder de betere woningen en buurten), maar dat illegale immigratie niettemin op diverse manieren is verankerd in de sociale structuur.

Noten

1. Arjen Leerkes is promovendus bij de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek (ASSR) van de Universiteit van Amsterdam. Godfried Engbersen is hoogleraar Algemene Sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Marion van San is senior onderzoeker bij het Rotterdams Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Beleidsonderzoek (RISBO) van de Erasmus Universiteit Rotterdam.
2. Bij 53 procent van de staandehoudingen is geen woonadres geregistreerd. Bij ongeveer 20.000 daarvan is het de vraag of de betreffende personen al een woonadres in Nederland hadden. De staandehoudingen hebben namelijk plaatsgevonden op (lucht)havens, rijkswegen en treinstations, zijn vericht door de Koninklijke Marechaussee of hebben op dezelfde dag plaatsgevonden als de datum van binnenkomst in Nederland. Als we deze groep buiten beschouwing laten, neemt het percentage *missing values* af van 53 naar 42 procent. Politiebureaus en detentiecentra zijn geïdentificeerd met behulp van het internet (met name via www.politie.nl, www.detelefoongids.nl en www.google.nl). Uit alle geregistreerde woonadressen is een steekproef getrokken (N=1.500). Daarvan was in 381 gevallen het woonadres identiek aan de plaats van staandehouding. Dit hoeven echter geen onjuiste registraties te zijn; het kan goed zijn dat de arrestanten daadwerkelijk (in)woonden op het adres van staandehouding. Zeker 74 van de 381 gevallen betreffen namelijk campings, hotels of woningen. Nog eens 150 duiden asielzoekerscentra, bordelen, bedrijven en tuinders aan. De analyses in het eerste deel van het artikel (gemeenteniveau) hebben uiteindelijk betrekking gehad op 28.857 staandehoudingen. De analyses op buurniveau omvatten 23.775 staandehoudingen.
3. Cruiff en Van der Heijden (2004: 40) rapporteren afzonderlijke schattingen voor alle provincies en voor de politieregio's van de vier grote steden. Zij baseren zich daarbij op de plaats (politiekorps) van aanhouding (en niet, zoals in dit artikel, op het geregistreerde woonadres). We hebben deze schattingen voor het jaar 2002 vergeleken met de staandehoudingen in onze bestanden. Het aantal staandehoudingen blijkt voor bijna alle provincies tussen de 9 en 11 procent te bedragen van de geschatte totale omvang van het illegale verblijf. Alleen de provincie Utrecht wijkt af (5%). Er zijn dus geen aanwijzingen voor grote geografische verschillen in pakkans tussen landelijke en stedelijke gebieden. Bij een vergelijking van de grootstedelijke politiekorpsen wijkt Amsterdam-Amstelland (15%) significant af (Rotterdam-Rijnmond 9%, Haaglanden 11%). Dus hoewel de Amsterdamse politie de woonadressen relatief slecht registreert (zie noot 10) lijkt de pakkans in Amsterdam wat hoger dan elders.
4. Omdat de indicator voor de relatieve concentratie van illegalen tamelijk 'scheef' verdeeld is, zijn bij de lineaire regressieanalyses tien 'uitbijters' - buurten met een relatieve concentratie van illegalen die meer dan drie standaarddeviaties hoger ligt dan het gemiddelde - buiten beschouwing gelaten.
5. Naast het aandeel alleenstaanden lieten nog twee buurtkenmerken een significant effect zien op de concentratie van illegalen (de gemiddelde gezinsgrootte en het percentage gezinnen met kinderen). Beide variabelen zijn echter in zo sterke mate met de overige onafhankelijke variabelen gecorreleerd (vooral met het percentage niet-westerse allochtonen) dat zij om statistische redenen ('collineariteit') niet in het model opgenomen konden worden. Het 'effect' van deze variabelen is waarschijnlijk louter een bijeffect van het effect van het percentage niet-westerse allochtonen.
6. Het is lastig om de effecten van de aanwezigheid van legale niet-westerse allochtonen te isoleren van de effecten van de sociaal-economische status van de buurt. Etnische segregatie is immers deels het gevolg van etnische inkomensverschillen (vgl. Farley, R. 1991: 288). Het gestandaardiseerde effect van de sociaal-economische status van de buurt daalde van -0.34 wanneer de concentratie van illegalen louter voorspeld werd op grond van de waarde van de huizen en de hoogte van het inkomen per inkomensontvanger (niet getoond in de tabel) naar -0.07 wanneer gecontroleerd werd voor het aandeel niet-westerse allochtonen (zie het tweede regressiemodel).
7. Het gestandaardiseerde effect vermindert van 0.29, wanneer de concentratie van illegalen louter voorspeld wordt op basis van het aandeel alleenstaanden, tot 0.24 als naast het aandeel alleenstaanden rekening wordt gehouden met het percentage allochtonen en de sociaal-economische status van de buurt, tot 0.20 in het vijfde regressiemodel.
8. De buurten 1811, 7514 en 9711 zijn prostitutiegebieden. In de buurten 2333 en 5651 zijn of waren asielzoekerscentra gevestigd. De buurt 5706 ligt in een tuinbouwrijke omgeving. De graad van illegaal verblijf in buurt 2573, een arme buurt met een -

- voor Nederland – uitzonderlijk groot aandeel particuliere verhuur, hadden we adequater kunnen schatten als we specifieke gegevens hadden gehad over particuliere verhuur van goedkope appartementen.
9. Over prostitutiegebieden waren geen statistische gegevens beschikbaar. Over asielzoekerscentra en tuinders waren alleen gegevens op het niveau van gemeenten. In een hiërarchisch regressiemodel, waarin buurten en gemeenten als twee aparte analyse-niveaus waren onderscheiden, vonden we significante positieve effecten van het aantal opvangplaatsen voor asielzoekers en het aantal onregelmatige
 - arbeidsplaatsen in de tuinbouw op de concentratie illegalen in de buurten binnen deze gemeenten (vgl.: Leerkes e.a. 2004: 67).
 10. In de geregistreerde woonadressen vinden we er althans geen aanwijzingen voor. Het is waarschijnlijk dat mensen in Nederland een grotere kans hebben om op acceptabele reisafstand van het werk goedkopere huisvesting te vinden doordat (a) de buurten er kleiner zijn dan in de Verenigde Staten en (b) de graad van inkomenssegregatie in Nederland lager is; in Nederlandse buurten staan duurdere en goedkopere woningen vaker door elkaar heen dan in de Verenigde Staten.

Literatuur

- Alt, J. (2003) *Leben in der Schattenwelt – Problemkomplex illegale Migration*. Karlsruhe: Von Loeper.
- Anderson, N. (1967) *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bade, K. J. (2003). *Legal and Illegal Immigration into Europe: Experiences and Challenges*. Wassenaar: Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences.
- Bakker, E. de (2001). *De cynische verkleuring van legitimiteit en acceptatie. Een rechtssociologische studie naar de regulering van seizoensarbeid in de aspergeteelt van Zuidoost-Nederland*. Amsterdam: Aksant.
- Bauman, Z. (2003). *Liquid love: on the frailty of human bonds*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004). *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.
- Blok, H., S. Botman, R. van Kempen, M. Langemeijer, S. Musterd & W. Ostendorf (2000). *Comparative Statistical Analyses at National, Metropolitan, Local and Neighbourhood Level*. Amsterdam: Urbex.
- Boekhoorn, P. (2004). Operationeel toezicht vreemdelingen; evaluatie van de bevoegdheden in de Vreemdelingenwet 2000 voor het vreemdelingentoezicht door de politie. In *Evaluatie vreemdelingenwet 2000: terugkeerbeleid en operationeel vreemdelingentoezicht* (pp. 123-236). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Bolt, G. & R. van Kempen (2002). Moving Up or Moving Down? Housing Careers of Turks and Moroccans in Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies*, 17, 401-422.
- Bonacich, E. (1973). A theory of middleman minorities. *American Sociological Review*, 38, 585-594.
- Bonacich, E. & R.P. Appelbaum (2000). *From Behind the Label: Inequality in the Los Angeles Apparel Industry*, Berkeley: University of California Press.
- Botman, S. & R. van Kempen (2001). *The spatial dimensions of urban social exclusion and integration: the case of Rotterdam, the Netherlands*. Amsterdam: Urbex.

- Bourdieu, P. (1983). The Forms of Social Capital. In Richardson, J.G. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Bovenkerk, F., K. Bruin, L. Brunt & H. Wouters (1985). *Vreemd volk, gemengde gevoelens. Etnische verhoudingen in een grote stad*. Amsterdam: Boom.
- Braam, S. (1994). *De blinde vlek van Nederland: reportages over de onderkant van de arbeidsmarkt*. Amsterdam: Van Gennep.
- Burgers, J. (1998). In the Margin of the Welfare State: Labour Market Position and Housing Conditions of Undocumented Immigrants in Rotterdam. *Urban Studies*, 35, 1855-1868.
- Burgers, J. (1999). De huisvesting van illegalen. In Burgers, J. & G. Engbersen (red.), *Illegale vreemdelingen in Rotterdam* (pp. 88-117). Amsterdam: Boom.
- Burgers, J. & G. Engbersen (red.) (1999). *Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom.
- Chavez, L. R. (1992). *Shadowed Lives: Undocumented Immigrants in American Society*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Cornelius, W.A. (2005). Controlling 'Unwanted' Immigration: Lessons from the United States, 1993-2004. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, 775-794.
- Cornelius, W.A., T. Tsuda, P.L. Martin & J.F. Hollifield (eds.) (2004). *Controlling Immigration: A Global Perspective*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Cruijff, M. & P. van der Heijden (2004). Een raming van het aantal illegalen in Nederland. In Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, M. Cruijff & P. van der Heijden (red.), *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid* (pp. 31-41). Den Haag: SdU Uitgevers.
- Elias, N. (1978). *What is Sociology*. London: Hutchinson.
- Engbersen, G. (2001). The unanticipated consequences of panopticon Europe: residence strategies of illegal immigrants. In Virginie Guiraudon & Christian Joppke (eds.), *Controlling a New Migration World* (pp. 222-246). London: Routledge.
- Engbersen, G. & J. van der Leun (2001). The Social Construction of Illegality and Criminality. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 9, 51-70.
- Engbersen, G., E. Snel, A. Leerkes & M. van San (2003). *Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie*. Rotterdam: Erasmus Universiteit / RISBO.
- Engbersen, G., R. Staring, J. van der Leun, J. de Boom, P. van der Heijden & M. Cruijff (2002). *Illegale vreemdelingen in Nederland: omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*. Rotterdam: RISBO.
- Engbersen, G., R. Staring, J. van der Leun & J. Khela (1999). *Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom.
- Farley, R. (1991). Residential Segregation of Social and Economic Groups and Blacks: 1970-80. The Urban Underclass. In C. Jencks & P. Peterson (eds.), *The Urban Underclass* (pp. 274-298). Washington: The Brookings Institution.
- Gans, H.J. (1982). *Urban Villagers. Group and Class in the Life of Italian-Americans*. Updated and expanded edition. New York: the Free Press.
- Grzymala-Kazłowska, A. (2005). From ethnic cooperation to in-group competition: undocumented Polish workers in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, 675-697.

- Hammersley, M. & P. Atkinson (1995). *Ethnography: principles in practice*. London: Routledge.
- Hughes, E.C. (1994). Bastard Institutions. In Lewis Coser (ed.), *Everett C. Hughes on Work, Race, and the Sociological Imagination* (pp. 192-199). Chicago and London: University of Chicago Press. (Essay oorspronkelijk gepubliceerd in 1951).
- Jargowsky, P.A. (1997). *Poverty and Place: Ghettos, Barrios, and the American City*. New York: Russel Sage Foundation.
- Kalmthout, A.M. van (2004). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring. Een onderzoek naar verhinderende, bemoeilijkende of vergemakkelijkende factoren van terugkeer van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Kempen, R. van & M. Idamir (2003). Housing allocation of ethnic minority groups: the effects of different housing allocation models on Moroccan households in two Dutch cities. *Journal of Housing and the Built Environment*, 18, 257-268.
- Kloosterman, R., J. van der Leun & J. Rath (1998). Across the border. Immigrants' economic opportunities, social capital and informal business activities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24, 249-268.
- Kloosterman, R. & J. Rath (2001). Immigrant entrepreneurs in advanced economies: mixed embeddedness further explored. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27, 189-201.
- Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, M. Cruijff & P. van der Heijden (2004). *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Den Haag: SdU Uitgevers.
- Leun, J. van der (2003). *Looking for loopholes: processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Leun, J. van der & L. Vervoorn (2004). *Slavernij-achtige uitbuiting in Nederland. Een inventariserende literatuurstudie in het kader van de uitbreiding van de strafbaarstelling van mensenhandel*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Lofland, L. (1998). *The public realm: exploring the city's quintessential social territory*. New York: Aldine de Gruyter.
- Lofland, J. & L. Lofland (1995). *Analyzing social settings: a guide to qualitative observation and analysis*. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- Mahler, S. (1995). *American Dreaming: Immigrant Life on the Margins*. Princeton: Princeton University Press.
- Massey, D. S. & N.A. Denton (1993). *American Apartheid. Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge: Harvard University Press.
- Miller, M. (1995). Illegal Migration. In R. Cohen (ed.), *The Cambridge Survey of World Migration* (pp. 537-540). Cambridge: Cambridge University Press.
- Musterd, S. (2004). Etnische segregatie in Europees perspectief. *Stedebouw & ruimtelijke ordening*, 85, 28-31.
- Musterd, J. & R. Deurlo (2002). Unstable Immigrant Concentrations in Amsterdam: Spatial segregation and Integration of Newcomers. *Housing Studies*, 17, 487-504.
- Musterd, S. & R. van Kempen (2000). *The spatial dimensions of urban social exclusion and integration: a European comparison: comparative framework based on analysis at national and metropolitan level: Amsterdam, Antwerp, Berlin, Birmingham, Brussels, Hamburg, London,*

- Milan, Naples, Paris and Rotterdam*. Amsterdam: Amsterdam Study Centre for the Metropolitan Environment.
- Musterd, S., W. Ostendorf & M. Breebaart (1998). *Multi-ethnic metropolis: patterns and policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- O'Loughin, J. & J. Friedrichs (1996). Polarization in Post-Industrial Societies: Social and Economic Roots and Consequences. In J. O'Loughin & J. Friedrichs (eds.), *Social Polarization in Post-Industrial Metropolises* (pp. 1-18). Berlin, New York: Walter de Gruyter: 1-18.
- OECD (2005). *Trends in international migration, Annual Report 2004*, Parijs: OEDC.
- Park, R.E, E.W. Burgess & R.D. McKenzie (1925). *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Piore, M.J. (1979). *Birds of Passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A. (1998). Social Capital. Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Portes, A. (1999). 'Conclusion: towards a new world – the origins and effects of transnational activities.' In *Transnational Communities* (pp. 463-477). Special issue of Ethnic and Racial Studies, jaargang 22.
- Regt, A. de (1984). *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid: ontwikkelingen in Nederland 1870-1940; een historisch-sociologische studie*. Meppel: Boom.
- Romaniszyn, K. (1996). The invisible community. Undocumented Polish workers in Athens. *New community*; 22, 321-334.
- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (1999). *Guests and aliens*. New York: The New Press.
- Sciortino, G. (2004). Between phantoms and necessary evils. Some critical points in the study of irregular migrations to Western Europe. *IMIS-Beiträge*, 24, 17-43.
- Scott, J. (1985). *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. London: Yale University Press.
- Snel, E., J. de Boom & G. Engbersen (2004). *Migration, Immigrants and Policy in the Netherlands. Report for the continuous Reporting System on Migration (SOPEMI) of the Organization of Economic Co-operation and Development (OECD)*. Rotterdam: Risbo Erasmus Universiteit.
- Snel, E., G. Engbersen & A. Leerkes (2004). Voorbij landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid als belemmering voor integratie. *Sociologische Gids*, 51, 75-100.
- Staring, R. (2001). *Reizen onder regie: het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Swaan, B. de (1988). *In care of the state: health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era*. New York: Oxford University Press.
- Stepick, A. (1989). Miami's Two Informal Sectors. In A. Portes, M. Castells and L. Benton (eds.), *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries* (pp. 111-131). Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.

- Stepick, A., G. Grenier, M. Castro & M. Dunn (eds.) (2003). *This Land Is Our Land: Immigrants and Power in Miami*. Miami: University of California Press.
- Thorns, D. (2002). *The transformation of cities: urban theory and urban life*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Tillaart, H. van. (2001). *Monitor etnisch ondernemerschap 2000: zelfstandig ondernemerschap van etnische minderheden in Nederland in de periode 1990-2000*. Nijmegen: ITS.
- Visser, J. & R. van Zevensbergen. (2001). *Illegale tewerkstelling verkend*. Eindrapport. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Wouden, R. van der, E. de Bruijne & K. Wittebrood (2001). *De stad in de omtrek: problemen en perspectieven van de vier grootstedelijke gebieden in de Randstad*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.